

HITVALLÁS AZ ELESETTEK MELLETT

»Hallgatásban a biztonság« — adja a szót a *Híd a Žepán* c. novellája hősének, Juszuf nagyvezírnek ajkára egyik korai, 1925-ben írt elbeszélésében Ivo Andrić, akit zsenge ifjúságától kezdve megejtett Bosznia »szépséges csendjének« varázslata, a szépséges csendé, amely hallgatásában is olyannyira beszédes. »Mily nagy vagy te, mentől inkább hallgatsz, annál többet, annál szebbet mondasz«, jut óhatatlanul eszünkbe, hogy a magyar égtáj alatt így fogalmazta meg ugyanezt a gondolatot a legékebben szóló magyar poéta, aki a hosszú és nagy hallgatásokban érlelődő Andrićtyal szemben szinte egyetlen lélegzetvételre, lelkendezve mondotta el életművét jelentő verseit. Igaz, hogy gyorsan el is égett, ellobbant, helyesebben ellobbantották élettáncját, miközben átszáguldott a világszabadsággal biztató európai firmamentumon, hogy kilobbanása után hosszú időkre vaksötétség boruljon a földrész égboltjára.

Juszuf, a nagyvezír, aki egy cselszövés ártatlan áldozataként kerül börtönbe, nyilván cellája csöndjében jutott el a bölcsességig, s mikor kiszabadult és módja volt rá, hidat építtetett a Žepán, szülőföldje folyóján. »Mintha a két part egy-egy vízsugarat lövellt volna egymás felé, s ezek a sugarak összecsaptak, egyetlen ívben egyesültek és így maradtak egyetlen pillanatra az örvénylő mélység fölött lebegve.« Az »egyetlen pillanat« a nagy műben évszázadokat jelent, vagy talán éppenséggel az örökkévalóságot. S nem véletlen, hogy majd fél évszázaddal később egyik legértőbb kritikusa, Petar Džadžić, állapítja meg az immár Nobel-díjas Andrić írásművészetéről, hogy abban a legészrevehetőbb, a leghalkabb és legszeszélyesebb — inkább a hallgatás, semmint a szó — voltaképpen az, ami az ábrázolt eseményekből következik, felülmúlva azokat. S enélkül az árnyalat nélkül... »Andrić művészete elveszítené lényegi jegyét, amint a desztillált víz is elveszti ízét.« A nagyvezír végül még a hallgatás jelszavát is törli a hídról és az jeltelen marad.

Andrić esetében a híd köbe nem vésett jelszavát mi inkább úgy módosítanánk, hogy — hallgatásban az érlelődés. Mert mindaz, ami Ivo Andrić, az író és diplomata pályája kezdetétől egészen a második világháború kitöréséig végbement, inkább hallgatag felkészülés, erőgyűjtés és érlelődés ahhoz a három nagy alkotásának gerincét jelentő műhöz, melyeket a második világháborúban belgrádi remeteségében írt meg — asztalfiókjának, mert amikor megírta őket, még korántsem lehetett biztosan tudni, mikor ér véget a véres kavargás, amelybe — ma már láthatjuk — egy tébolyult fanatikus döntötte Európát, majd az egész világot. Közülük az első, amellyel megismerkedhettünk, műfaja szerint voltaképpen nem is regény, hanem egy másik, a Drinán épült

hid krónikája; olyan novellafüzér, amelynek egységét ennek a csodálatos építészeti alkotásnak a története adja meg. A kőhidat a gyermekkorában véradó fejében elhurcolt szláv származású Mehmed Sokolović nagyvezír (egyébként budai pasa) építtette, hogy így rója le háláját isten háta mögötti szülőföldjének. A hid körül nemzedékek váltják egymást, századok múlnak el fölötte, s a hozzáfűződő utolsó történet az első világháború kitörése idején játszódik, amikor a hidat felrobbantják. Nekünk nemcsak az egykori budai pasa személye teszi közvetlenül érdekessé a hid történetét, hanem sokkal inkább az, hogy a hozzáfűződő elbeszélésben szereplő magyar tiszt személye a legtisztább humánus jelképe, szemben a szadista vérengzés meglapuló és kéjesen vért szomjazó fenevadjával. Jólesően állapíthatjuk meg, hogy az 1947-es, első magyar kiadás óta összesen öt kiadásban jelent meg magyarul ez a regény, s most készül belőle új, népszerű kiadás, kerek százezer példányban.

A másik nagy mű, a *Travnik krónika*, a vezírek és konzulok kora, az író szülővárosának múltjából meríti tárgyát, a napóleoni korszakból. Ez már valóban nagyszabású regény, melyet szerzője szerényen csupán krónikának nevez, voltaképpen azonban arról a korszakról mond benne ítéletet, amelyben alkotója, szerzetesi magányban, visszavonultan élt és dolgozott. Mikor aztán a második világháború elviharzása után ez a mű is megjelent, csak akkor láthattuk teljes pompájában és nagyságában a hallgatás éveinek gyümölcsét, akár hajdani építői az állványzatától megszabadított visegrádi hidat. S ezt a regényét használja fel arra, hogy félreérthetetlen és ma is érvényes kritikát mondjon, a napóleoni korszak ürügyén, saját koráról. A vezíri Travnik volt akkor Bosznia központja, és ebbe a szinte középkori, megkövesedett muzulmán, katolikus, pravoszláv és szefard zsidó világba tör be nyugatról az új kor szele; 1806 októberében híre érkezik, hogy Travnikban francia konzulátus létesül. A hírt az egész lakosság berzenkedéssel fogadja, s ez a viszolygás még inkább növekszik, amikor a francia konzul után az osztrák diplomata is megérkezik, s megkezdődik a nagy diplomáciai versengés, a »konzulok kora«. És ezt az alkalmat használja fel regényében Ivo Aandrić, hogy félre nem érthetően hitet tegyen az ártatlan üldözöttek mellett. Megismerkedünk a szabadságát kereső és ezért minden áldozatra kész szerb néppel, a Travnikban összeverődött ázsiaiakkal, európaiakkal, katolikusokkal, pravoszlávokkal, muzulmánokkal és Mózes-hitű emberekkel, a korszak kegyetlenségeivel, ártatlanok vértanúságával, s a szadista kegyetlenség képeivel szinte párhuzamosan a tisztaság és emberségesség nagy példaadásaival, amelyek azóta is, egyre észvesztőbben pergő boszorkánytáncban ismétlődnek, s mintha éppen napjainkban érkeznének el a végső tébolyhoz, az ámokfutáshoz, amely csak szakadékba vezethet.

S az író mindvégig mérhetetlen szeretettel fordul a megkínzottak, a megalázottak és megszégyenítettek felé. Hitvallás ez a regény az emberség múlhatatlan és lebírhatalatlan szabadságvágya mellett, s egyben (amidőn a boszniai spanyol zsidóság rokonszenves alakjait, életét festi) hitvallás a bűnbakként kiválasztott ártatlan elnyomottak és szenvedők tömegei mellett. S a két szembenálló, a kegyetlenségek idején azonban a humánus közös síkjára kerülő és egymásra utalt diplomata

alakját valóban nem írhatta volna meg más, mint egy olyan férfi, aki élete java részét a diplomácia szolgálatában töltötte, olyan mesterségben, amelynek lényege évszázadokon át nem változik, s romboló hatású, ha lelkiismeretlen emberek kezében van, de építő is lehet, ha végrehajtóját emberségesség járja át, — ez pedig független koroktól, világnézetektől, és gyakran a leghetlenebb utakon nyilvánul meg. Vannak korszakok, amikor már-már úgy látszik, hogy a »gonoszság és örület arat diadalt a jó és az ész fölött« — hogy Andrić szavaival éljünk, de ez is csak látszat, mert a fák valóban nem nőnek az égig, s végül is »léteznie kell annak a helyes útnak, amelyet Daville, a francia főkonzul is keresett, s ezt az utat az ember majd csak megtalálja s feltárja a többi ember előtt is. Ő maga nem tudja, hogy mikor, s azt sem, hogy hol, de valamikor megtalálják, akár az ő gyermekei, vagy gyermekeinek gyermekei, avagy a még távolabbi utódok.«

S a születésnap ünnepség ürügyén hadd szóljak még itt egészen röviden a harmadik nagy alkotásról, a kisregénynek nevezett nagy műről, amely nem közvetlenül Boszniában játszódik le, hanem Keleten, Konstantinápolyban, egy börtönben. *Az elátkozott udvar* — ez a címe annak a műnek, amely ismét hosszas hallgatás gyümölcse volt, s amelynek megszerkesztésével Andrić megint hű maradt önmagához; nem konvencionális regényformát írt, hanem egy börtönudvar köré építi fel mondanivalóját, s ebből a börtönudvarból, mint magból szökkeneti fel a mese színes, különös, délszaki növényét. Jól tudjuk, Ivo Andrić egészen fiatal korában átesett a börtön nagy élményén, s ezt az élményt egy életen át érlelte magában, hogy ebből is az emberiség tiszta tanulságát szűrje le. Ez a börtönélmény egy egészen rövid kis próza-versben is megjelent, a *Napban*; itt lírában desztillálta le szenvedései párlatát, hogy aztán jóval később, amikor már hatvanas éveit taposta, kisregényben is megírja, tanulságul minden kornak.

S aztán megint a csend, a hallgatás, a meditáció évei következtek el Andrić életében, s ebből a hallgatásból még a Nobel-díj világhíre sem mozdította ki, sőt egyéni életének tragédiája, hitvesének elvesztése tán még inkább növelte némaságát. De tudván tudom, hogy ez az évek óta tartó hallgatás sem meddő, tudom, hogy Ivo Andrić egy új és nagy regényen dolgozik, s tudom, hogy ez is csak az érlelődés, a gyümölcstermés csendje, és biztos vagyok abban, hogy egyszer majd ezt a gyümölcsöt is megízlelhetik olvasói. Anyanyelvének olvasói éppúgy, mint a magyarok és a világ minden új ígére, emberi mondanivalóra áhító és vigasztalást váró olvasói.